

SZENTPÉTERI ISTVÁN

DEMOKRÁCIA ÉS HAGYOMÁNY*

1. Demokrácia és hagyomány, e problematika két oldalával kívánunk foglalkozni. Az első: *mi az, ami a múlt haladó hagyományaként a szocializmus építésének jelen szakaszában valamilyen módon felhasználható, kamatoztatható?* Hogy vannak haladó történelmi hagyományaink, azt aligha van, aki tagadja, mégis szak tanulmányokban és publicisztikai cikkekben egyaránt gyakran találkozunk azzal a megállapítással, hogy *szocialista társadalmi demokratizmusunk fejlesztésénél azért vagyunk nehezebb helyzetben, mert a magyar népnek nincsenek demokratikus hagyományai.* Többször megállapítják, hogy a pártvezetés, állami jogi szabályozás és intézkedés számos formában serkenteni kívánja a dolgozók helyi öntevékenységét, aktivitását, demokratikus jogainak érvényesítését – s mindezek ellenére a gyakorlatban vontatottan halad e mindenki által helyesnek tartott célkitűzések keresztülvitele, megvalósítása. E fejlődés egyik gátja az, hogy *a magyar nép a polgári állami fejlődés szakaszán nem esett át* azon a minimális demokratikus nevelésen, amire a mai sokkal fejlettebb szocialista demokratizmust szervesen rá lehetne építeni. Azaz nincsenek olyan *előzetes tapasztalataink*, amelyek – mintegy analogikus módon – megkönnyítenék a mai demokratikus eljárások és módszerek kialakítását és általánosan alkalmazását.

E problematika a demokrácia fejlesztésének egyáltalán nem jogi oldala, de ettől függetlenül, jelentős politikusi, és igazgatási szakemberi szempontból is. A társadalomlélektan és szociológia – a történettudományok által szolgáltatott nagy anyag segítségével – közösen is kutathatja azt, hogy egy népnek (illetve annak egyes rétegeinek s más kollektíváinak) demokratikus élményei – vagy azok hiányai – hogyan tükröződnek mai cselekvésében. Az elnyomatottság, a hatalomnak kiszolgáltatottság állapotából kiemelkedő osztályok vagy rétegek hosszabb ideig szenvedhetnek a nehéz sors emlékeitől, sőt egyes tagjaiknak, csoportjaiknak osztályösztöne ilyen motívumok alapján meg is zavarodhat. A felszabadulás után sem volt ritkaság, hogy a cselédsorból felszabadított paraszt vonakodott elfogadni a volt földesúr földjét, a régi hatalom regenerálódásától való félelem olyan mélyen élt benne. A múlt árnyemlékei a szocializmus építésének folyamatában elhalványultak. Ha a tudati átalakulás nem is volt zavarmentes folyamat, alapján ma már mégis az alkotó cselekvést nem béklyőzzák a forradalmi átalakulás kezdeti korszakában megfigyelhető repressziós tudati tényezők.

A másik oldalon viszont ismeretes az, hogy *a demokrácia a tömegek alkotó erejének és annak eredményes alkalmazásának kollektív érzete és élménye is.* A demokrácia közösségi jelenség a tömegek mozgásának, aktivitásának valamiféle megnyilvánulása. Az individuális erő társadalmi szempontból rendkívül fontos és a fejlődést nagymértékben szolgálja, de emellett szükség van az *együttműködésben rejlő produktivitás élményére.* A demokrácia csak valamilyen csoportos, egymással szolidáris emberi tevékenység révén válik olyan kollektív élménnyé, amely a közösség tagja számára biztosítottágot, önérvényesítési lehetőséget és magát a cselekvés örömet jelenti.

A demokrácia, mint élmény másodsorban szükségszerűen mint *alkotó, rendező, teremtő* folyamat jelent a kollektíva számára pozitívumot. A közösségi tevékenység kézzelfogható eredményessége nélkül, a közösségbe vetett hit és bizalom sohasem maradhat fenn tartósan. A politikai közösségek alkotó, teremtő tevékenységének rendkívül sok megnyilvánulása lehet, de az eredményesség érzetét a szervezet tagjai körébe a maga teljességében leginkább az keltheti, ha ténylegesen saját maguk *dönthetik* el a szervezet alapvető kérdéseit. Bizonyos részvételiséget, közreműködést kelthet pusztán az a tény is, ha a kollektíva tagjait meghallgatják, véleményét kikérik, de alapján véve a döntési jog a kollektíva tagja szemében az eredményesség egyik koronája.

* Az ideológiai irányelvekhez kapcsolódó tanulmányhoz szívesen látunk hozzászólásokat. (A szerk.)

A demokratikus közösségi tevékenység a kollektív tagóságban — egyéni adottságaitól függően — hol szélesebb körben, hol felületi szinten, racionális és irracionális hatáson keresztül *tudatformálódással* jár. A jól funkcionáló demokratikus közösségben közismert a tagok érzelmi kielégítődöttsége a szervezeti tevékenység vonatkozásában.

Ha most már feltesszük azt a kérdést, hogy *vannak-e nekünk olyan demokratikus hagyományaink, amelyek néptömegeink valamikori ilyen élményeiről tanúskodnának*, s amelyekre ma jól építhetnénk demokratikus társadalom fejlesztésünkben, akkor nem lehet egyöntetűen tagadni ilyen demokratikus hagyományok létét.

Népünk történelme kétségtelenül számos esetben a népelnyomásnak az akkori európai helyzethez viszonyított *rendkívüli* terrorjáról, féktelen antihumánus akcióiról vált hírhedt. A dolgozó tömegek elnyomása sokszor sajnálatosan hosszú, megszakítatlan történelmi periódusból fájdalmas élményanyagot idéz fel a múltból. Ezek mellett a negatív tények mellett a társadalom demokratikus alkotó tevékenységének is különleges csúcspontjai emelkedtek ki történelmünkéből.

Demokratikus hagyományaink számát, erejét, intenzitását mindenekelőtt népünk *forradalmi élményei* határozzák meg. Ha napjainktól visszafelé haladunk, ki merné tagadni, hogy mennyire elevenen ható — társadalmunk középgenerációitól felfelé — az az élményanyag, amelyet kibontakozó forradalmunkban a felszabadulást követő években szereztek. Emberek ezrei számára a forradalmi demokrácia intézményei: nemzeti bizottságok, üzemi, termelési, földosztó stb. bizottságok a kollektív alkotómunka soha el nem felejthető intézményei voltak. Vagy kell-e magyarázni, hogy mi a demokrácia a Tanácsköztársaság veteránjainak, akik — a bizonyos fokig változott körülmények között is, de vitathatatlanul a legjobb szándékkal, és mai fiatalokat korholó türelmetlenséggel — úgy akarták a szocializmust építeni, ahogy számukra már egykor élmény volt. Ezek a *forradalmi hagyományok a demokratikus társadalomépítés olyan bázisai, amelyek élménye társadalmunk jelentős, ma élő részének kézzelfogható valósága volt*. Az 1848—49-es forradalom már csak áttétellel, a történelemkönyvek, szépirodalmi művek hagyományt élesztő, illetőleg fenntartó funkciójával motíválja a mai ember tudatát. De ezeknek a közvetett, áttételes forradalmi élményeknek a mai hatását sem szabad lebecsülni. 1848—49, Rákóczi függetlenségi harca, vagy a Dózsa-féle parasztfelkelés egyaránt a közösség demokratikus, alkotó megmozdulásának emlékeit idézi fel és váltja közvetlen hatóerőre a mai emberben.

Nálunk azonban a demokratikus hagyomány jelentős része — talán ez bizonyos fokig még a legközelebbi forradalmi tapasztalatnak egy részére is vonatkozik — elsősorban *érzelmi alapon* motíválja az emberek mai magatartását. A forradalmi cselekvések racionális tartalmáról még az azonos osztály tagjainak sem volt egyöntetű meggyőződésük. Vagyis nem tudatosult egészen az, hogy mi volt az akkori cselekvésben az objektíve hasznos és értékes, a fejlődés nemzetközi szintjéhez képest igazán előremutató. Ebben nyilván az is közrejátszott, hogy felszabadulásunkat megelőző forradalmi harcaink olyan gyors lefolyásúak voltak, hogy abban az értekek *tudatosulása*, kollektívák *demokratikus eljárási szabályai* még nem tudtak *kijegyezésedni*. Amennyire erős volt a forradalmi múlt irracionális hatása, annyira nem volt egyöntetű tömegettudati meggyőződés arról, hogy milyen demokratikus eljárások felszínre hozásával váltak értékessé az egykori megmozdulások, intézkedések. Az 1950-es években viszont az rombolta a kollektív politikai tapasztalatot, hogy a bekövetkező politikai hibák következtében a racionálisan és meggyőződés szerint legjobbnak tartott cselekvés is a felelősségrevonás alapja lehetett.

Nem különös az, hogy a kizsákmányoló államiságban kialakult állami politikai demokratizmus tartalma és lényege meglehetősen zavaros. A demokrácia az államalapítással egy nép alapvető közösségi ügyeinek szintjéről leszorult egy alacsonyabb szektorra. A középkorban a demokráciát a föld közös művelésének szervezetei és a céhek őrizték. Ennek pusztuló maradványa, elemei nálunk is itt-ott kimutathatók egyes paraszti rétegekben még a XX. században is.

A szabadparaszti demokrácia hagyományai talán sokkal mélyebbek voltak a cselédsorba süllyedő parasztságnak, a kubikosok, cséplőmunkások, vándorló részmunkás csapatok között, mint ma hinnénk. Munkaszervezeteikben — a legsúlyosabb kiszolgáltatottságba süllyedők kivételével — a hagyományos primitív demokrácia nagyon sok elemét beépítve intézték az úgynevezett közösségi ügyeket. Ipartestületekben, kereskedőegyletekben, kulturális célú társulásokban (pl. tanyai olvasókörökben, városi énekkarokban stb.), ha sokszor az uralkodó osztályi befolyás következtében torzultan is, de alapjában véve mégis a demokratizmus emberek ezrei számára *élményanyagot*, közvetlen tapasztalást jelentett. Végezetül nem szabad lebecsülni a demokratizmus hagyományainak teremtésében a munkásmozgalmi ta-

tapasztalatokat. A munkásmozgalmi szervezetekben a forradalomra hajló társadalmi rétegek demokráciát gyakoroltak, még akkor is, ha egyes szervezetekben nem oldódott meg a demokratizmusnak az igazi forradalmisággal való összeegyeztetése. A Tanácsköztársaság szerveiben és népi demokratikus forradalmi intézményekben tevékenykedő embereknek pedig — már mint mondtuk — egészen közeli még az a tapasztalata, hogy miként kell a demokráciát újból politikai szintre emelni.

A demokratikus eljárás mint példa, tehát inkább ezekből a szervezeti formációkban szerzett tapasztalatokra vezethető vissza. Itt a hagyományok nem csupán az érzelmi oldalon, hanem a cselekvési tartalom *racionális irányának megszabásában* is szerepet játszanak napjainkban. Az ilyen demokratikus tapasztalatoknak tehát konkrét, gyakorlati alkalmazási lehetőségük van. Van egy sor kiváló szövetkezettünk, amelynek tartós, szép sikereiben kisebb vagy nagyobb mértékben közrejárzott a paraszti demokratikus hagyományok termelőszövetkezeti életbe való beépülése. A nádudvari Vörös Csillagban a régi hajdú hadseregvet primitív demokratizmusa bizonyos fokig motíválja a brigádszerkezetet, és az egész tsz-demokráciát. A makói tsz-tagok aktivitása a közügyekben nyilvánvalóan összefüggésben van azzal, hogy ott erősek a szabad paraszti hagyományok, s ezek a kisparasztiok hágmásegyletükben a kapitalista korszakban nagyon jól megtanulták, hogy miként lehet belső demokráciával megsokszorozni az erőket.

Mit mondhatunk tehát végül a hivatkozott tétel érvényére vonatkozóan? Akik megfogalmazták, bizonyára nem forradalmi hagyományainkat akarták tagadni, de a problémafelállítás mégsem egészen pontos. Demokratikus *hagyományaink vannak*. Ezek népünk magatartását érzelmi alapon sokszor jelentősen befolyásolták. És ez természetes is. A régebbi forradalmi hagyományok hatása azonban sokszor később valami nagy nemzeti *nosztalgiában* jut kifejezésre. A forradalmi hagyomány racionális magja gyakran tisztázatlan maradt. A primitív demokratikus hagyományok viszont, amelyek az embereknek megmutatták, hogy miként kell közvetlen életviszonyaikat saját maguknak irányítani — túlságosan gyorsan feloldódtak. Pontosabban *nem tudtuk a demokratikus tapasztalatokat általánosan a gyors ütemű életfejlődésben alkalmazni napjaink problémáira*.

2. A demokrácia és hagyomány problematikájának másik oldala az, hogy *mi-ként lehet a mai értékalkotó munkákból a jövő nemzedékek számára hasznót hajtó hagyományt teremteni*. A szocialista forradalmi átalakulás nemzedéke már eddig olyan értékeket teremtett, amelyek méltán illeszkednek népünk legnagyobb haladó hagyományainak élvonalába. Mégis ki tagadná, hogy pillanatnyilag is van, különösen mai ifjúságunk egy részének meggyőződésében valamilyen fokú bizonytalanság a tekintetben, hogy mit tartson a forradalmi nemzedék munkájában igazán tiszteletre és követésre méltónak. Sőt olyan hangok is elhangzanak — oldalukról —, amelyek ezt a forradalmi nemzedéket nem egészen következetes és elvhő magatartással hibáztatják. Ennek nyilvánvaló oka az a szélsőségség és egyoldalúság, amely a szocializmus építése során elkövetett hibákat az egész nemzedék rovására akarja írni, elfelejtve azt, hogy a hibák kiküszöbölésének folyamatát is az a forradalmi nemzedék indította el, amelyekre ők a teljes felelősséget egyformán hárítják.

Mai nemzedékünknek fontos feladata az, hogy kialakítsa szervezeteinkben azt a szemléletet, amely nem csupán valamilyen problematika megoldására koncentrálna, hanem *módszeres abban, hogy az eredményeket stabilizálja, az új, tökéletesebb eljárásokat véglegesítve* — legalábbis egy időre —, s a későbbi nemzedékeknek átadja. Ha negatív fogalmazzuk meg a problémát, azt mondhatjuk: Az utóbbi évek kétségtelen fejlődése ellenére szervezeteink jelentős részében még mindig ismeretlen vagy nem gyakorolt az a mechanizmus, amellyel egy *kivívott eredményt a kollektíva megőrzőképessege alá lehet helyezni, s azután hagyományként az utódokra át lehet származtatni*. Ötletekben, alkotó kezdeményezésekben, sőt újszerű megoldásokban szervezeteinkben gyakran nincs hiány. Az eredményesnek bizonyult eljárások *állandósítása*, a jó szervezési tapasztalatok *folyamatos használata azonban sokszor nem érényünk*. Kis túlzással azt mondhatjuk, hogy gyakori és nagy erőfeszítésekre készek vagyunk, de amikor most a forradalmi szituáció a stabilizálást diktálja, akkor már fellengzősen lebecsüljük ennek a funkciónak a szerepét. Másként megfogalmazva: *alacsonyabb szintű a hagyományteremtő készségünk*.

Miben áll ez a hagyományteremtő készség? A tartalmi oldala egy népnek (közösségnek) a politikai iskolázottságától, általános kulturális szintjétől függ. Csakis e feltételek mellett tudja a mindennapi életben kikísérletezett számtalan tapasztalásból azokat kiválogatni, amelyek igazán értékállóak és tartósan hasznosak számára, s érdekeit jól szolgálják. Formai oldalról viszont a hagyományteremtés egy kollektívának bizonyos *társadalmi technikai ismereteit és hajlamait* tételezi fel.

A hagyományalakulásnak formális feltételei is vannak tehát. Ilyenek pl. az, hogy valamilyen szervezet tagjai képesek-e egy felfedezett, adott pillanatban legjobb *eljárást begyakorolni*, a szervezet működésének elfogadott *normájává tenni*. Az új módszer sorozatos ismételt alkalmazásával és hasznosságának tapasztalásával alakul ki annak a *kollektív* védelmi rendszere. Amennyiben valamilyen alkotó-tapasztalat egy közösségben egyes személyek ellenállása mellett is, változó körülmények között is a szervezeti működés alapja marad, akkor már a *szokás* rangjára emelkedett. S végül, ha egy kollektíva működési tapasztalata – hosszabb vagy rövidebb objektíve meghatározott felüggesztődés után – is hatni tud későbbi cselekvési rendjére, azaz egész más szervezeti és személyi feltételek mellett is a magatartás normája lesz, akkor már a *hagyomány* erejével rendelkezik.

Milyen szerepe és jelentősége van a szokásnak, a hagyománynak, mechanizmusuk fejlesztésében? A haladó hagyomány, a jó szokások átvétele segít minden kor emberének abban, hogy ne kísérletezzen újból mindent, vagyis tanuljon abból, amit előző nemzedékek föbbe vagy kevésbé jól oldottak meg. Előző nemzedékek munkáját nem tisztelő társadalom minden értéket önmaga akar újból megteremteni. Ez olyan abszurdum, amelynek képtelenségét mindenki látja, de amelynek konzekvenciáit mégsem vontuk le teljes következetességgel. Lenin gúnyosan beszélt arról az álforradalmiságról, amelyik a postát vagy a technika más vívmányait el akarta vetni, csupán azért, mert az a kapitalizmus viszonyai között fejlődött ki. Ha ilyen szélsőséges nézet ma már nincs is, gyakran hiányolhatjuk annak a társadalmi technikának a megszilárdulását, amelynek segítségével elért eredményeink minden területen stabilizálódhatnak, s jó vezetési eljárások, mint kipróbált módszerek utódokra átszámaztathatók.

A hagyomány őrzésében és felhasználásában gyakorlattal rendelkező társadalomnak (kollektívának) – hogy úgymondjuk – *jó feltételes reflexei* alakulnak ki a begyakorlottság és szokások révén. Ennek pedig az a hatalmas előnye, hogy *tehermentesíti a társadalmi tudatot a koncentráció, erőlkifejtés energiákat jobban elhasználó következményei alól*.

Azok a népek, amelyekben mély gyökere van a hagyománytiszteletnek – azaz az elődök által alkotott értékek megbecsülésének – azok kollektív és egyéni értékekkel egyaránt nagyon *beosztóan, takarékosan bálnak*. Haladó hagyományait, előző nemzedékek munkáját megbecsülő, gyakorlatban is annak tanulságait önmaga előtt tudatosító társadalomalkotó erejével jól tud gazdálkodni. Ahol egyszer eredményt elértek, ahol egy jó vezetési stílust kialakítottak, azt mindaddig nem engedni pusztulni, feledés homályába borulni, amíg annál jobbat produkálni nem tud.

A hagyománynak ezt az oldalát polgári szerzők gyakran hangsúlyozzák. „A hagyomány – írja Chesterton – nem egyéb, mint a választójog kiterjesztése... a legelfeledettebb osztályra, a mi elődeinkre. Annyi, mint a halottak demokráciája... Minden demokrata visszautasítja a gondolatot, hogy az emberek születésük alapján diszkvalifikáltassanak, a hagyomány pedig kifogást emel az ellen, hogy elhalálozásuk címén jogtalanítottassanak.” (Igazságot 54. l.) A hagyománynak ugyanezt a motívumát emeli ki F. Werfel, amikor azt mondja, hogy „a hagyomány a nemzedékek kollektív összefogása túl az időn, dicséretes munka céljára. Mert egyedül a hagyomány tudja megszüntetni az időhöz kötött és individuális egyén hibaforrásait”. (Barbara 96. l.)

Akár mennyire tetszősek is ezek a mondatok, nem feledkezünk meg arról, hogy végeredményben ezek a polgári ideológia *forradalom ellenességének* a kifejezésre juttatásai is. A hagyománytiszteletet – a forradalmi új elsődlegességének hangsúlyozása nélkül – mi nem táplálhatjuk. Az angol, svájci „hagyományörzés” a *konzervativizmus* olyan jelenségeit produkálja, amely a szocialista forradalmisággal összeegyeztethetetlen. A hagyományörzés ott elválaszthatatlan nem csupán a forradalmin újítól való rettegéstől, hanem még a viszonylagos előrelépés körüli végtelen huzavonától is.

A hagyományteremtési technika tökéletesítése *nem fog-e olyan hajlamokat kialakítani* szocialista viszonyok között is, mint amelynek az előbb említett népek *konzervativizmusának* kísérő jelenségei? Ilyen veszély, véleményünk szerint, egyelőre nincs, s mindaddig nem is lesz, amíg a szokást a szocialista forradalmi tudat által hajtott *kezdemenyezésre törekvés* ellensúlyozza, kiegészíti a társadalmi cselekvések dialektikájában. Amikor most a hagyományteremtés jelentőségére hívjuk fel a figyelmet, egy pillanatra sem tagadjuk, hogy az elsődleges a forradalmin új utak keresése. Nem tisztelhetünk és őrizhetünk valamit pusztán azért, mert régi. Viszont jobban tudatosíthatjuk magunkban, hogy a *múltból mi az érték*, és azt mindaddig *fenntartjuk, és megbecsüljük, amíg annál jobbat mi produkálni nem tudunk*.